

Р.Э. Маммадовтың диссертациялық зерттеуінің АННОТАЦИЯСЫ

Тақырыбы: мигранттар қылмысына қарсы тұрудың криминологиялық мәселелері.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты: жұмыстың мақсаты мигранттар қылмысының криминологиялық проблемаларының теориялық негіздерін зерделеу, оның криминологиялық сипаттамаларын зерттеу және толықтыру, соның салдарынан Қазақстандағы қылмыстың осы түріне қарсы іс-қимыл жөніндегі тиімді шаралар кешенін айқындау болып табылады.

Зерттеу міндеттері:

– мигранттар қылмысының криминологиялық проблемаларын зерттеу дәрежесін анықтау және «мигранттар қылмысы» ұғымының өзекті анықтамасын қалыптастыру;

– көші-қон саласындағы халықаралық және ұлттық заңнама контекстінде мигранттардың құқықтық жағдайының ерекшеліктерін қарастыру;

– мигранттар қылмысының егжей-тегжейлі криминологиялық сипаттамасын қалыптастыру;

– мигранттар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жай-күйін, құрылымын және серпінін талдау;

– мигранттардың қылмысын анықтайтын анықтаушы факторларды анықтау;

– мигрант қылмыскердің жеке басының криминологиялық ерекшеліктерін нақтылау және оның психологиялық портретін жасау;

– иммиграция мен құрбан болу қаупі арасындағы ықтимал байланысты зерттеу;

– мигранттар қылмысына криминологиялық қарсы тұрудың негізгі бағыттарын анықтау және олардың негізінде оған қарсы тұрудың тиімді шараларын әзірлеу.

Зерттеу әдістері:

Қойылған мақсатты іске асыру үшін жұмыста *жалпы ғылыми және арнайы әдістер* қолданылды, бұл зерттеу объектісі мен пәнінің ерекшелігін оңтайлы ескеруге мүмкіндік берді. Оларға, атап айтқанда: *формальды логика әдістері* (талдау, синтез, шегеру және индукция, ұқсастық, абстракция және т. б.) – мигранттар қылмысының зерттелетін криминологиялық мәселелерінің мазмұнын анықтау, бұл белгілі бір жалпылама тұжырымдар (диссертацияның барлық бөлімдерінде) жасауға мүмкіндік берді; *арнайы-құқықтық әдістер*, атап айтқанда: көші – қон процестерінің генезисін және көшіп-қонушылардың қылмысын зерделеу үшін *тарихи – құқықтық* (1.1-тармақша) және ғылыми санаттарды, анықтамалар мен тәсілдерді талдау кезінде *салыстырмалы-құқықтық* (диссертацияның барлық тармақшаларында); *құрылымдық-функционалдық*, оның көмегімен Қазақстандағы мигрант қылмысының криминологиялық сипаттамалары зерттелді (2.1-тармақша), миграциялық қылмыстың анықтаушы факторлары анықталды (2.2-тармақша), мигрант-

қылмыскер тұлғасының криминологиялық ерекшеліктері қарастырылды және оның психологиялық сипаттамалары берілді (2.3-тармақша); *жүйелік талдау әдісі* – Қазақстандағы көші-қон қылмысымен күрес жөніндегі шаралар кешенін тандауды негіздеу және олардың негізінде оның алдын алу мен алдын алудың негізгі бағыттарын айқындау мақсатында қолданылды (3-тармақша); *статистикалық әдіс* – миграциялық қылмыстың қазіргі криминологиялық мәселелерінің сипаты туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді (диссертацияның барлық бөлімдерінде); *әлеуметтанушылық әдіс* (сауалнама жүргізу, сұхбат жүргізу) – көші-қон қылмыстарын ашуға және тергеуге қатысқан тергеушілер мен құқық қорғау органдарының жедел уәкілдерінің сауалнама мәліметтерімен ғылыми тұжырымдарды растау шегінде, сондай-ақ ҚР ІІМ Көші-қон қызметі комитетінің қызметкерлеріне сауалнама жүргізу кезінде қолданылды (3-бөлім).

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа да қорытындылар):

Ғылыми зерттеу барысында:

– зерттелетін мәселенің ғылыми өңделу дәрежесін талдау негізінде «мигранттар қылмысы» түсінігінің анықтамасы нақтыланып, толықтырылып, жиынтық анықтама тұжырымдалған – бұл белгілі бір уақыт кезеңінде Қазақстан Республикасының аумағында көшіп-қонушылар жасаған, көшіп-қонушыларға немесе мемлекет белгілеген халық көші-қонының тәртібіне қол сұғатын өзге де адамдарға, сондай-ақ зиян келтіруі көші-қон процестерімен байланысты қылмыстық заңнамамен қорғалатын өзге де қатынастарға қатысты қылмыстардың жиынтығынан қалыптасатын оқшауланған, ерекше, қоғамдық қауіпті әлеуметтік-құқықтық құбылыс;

– нормалары көшіп-қонушылардың құқықтары туралы мәселеге тікелей қатысы бар адам құқықтары туралы халықаралық актілердің ережелерін толық және үйлесімді имплементациялау мақсатында қазақстандық заңнамаға Қазақстан Республикасында көшіп-қонушылардың қылмысына қарсы іс-қимылдың мемлекеттік саясатын мақсатты түрде қалыптастыруға мүмкіндік беретін халықаралық актілердің жіктемесін пайдалану ұсынылды;

– көшіп-қонушылардың қылмысы сияқты әлеуметтік құбылыстың криминологиялық сипаттамалары кеңейтілген түрде берілген;

– мигранттар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жай-күйін, құрылымын және динамикасын талдау жасалған;

– мигранттардың қылмысын анықтайтын анықтаушы факторлар анықталды;

– мигрант қылмыскердің жеке басының криминологиялық ерекшеліктерін нақтылау және оның психологиялық портреті жасалды;

– иммиграция мен құрбан болу қаупі арасындағы ықтимал байланыс зерттелді;

– мигранттар қылмысына криминологиялық қарсы тұрудың негізгі жолдары анықталды, сондай-ақ мигранттар қылмысына қарсы тұру бойынша ұсыныстар жасалды.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы:

Қамтылған мәселелердің сипаты мен мазмұнына орай бұл диссертация мигранттардың қылмысының криминологиялық мәселелері жан-жақты зерттелген Қазақстандағы алғашқы монографиялық жұмыс болып табылады, атап айтқанда:

алғаш рет:

– мигранттардың қылмысы сияқты әлеуметтік құбылыстың криминологиялық сипаттамасы егжей-тегжейлі көрсетілген;

– мигранттар қылмысы проблемаларын қарауға қатысты халықаралық актілердің жіктемесін пайдалану ұсынылды, бұл автордың пікірінше, Қазақстан Республикасында қылмыстың көрсетілген түріне қарсы тұру саясатын мақсатты түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді;

– мигрант қылмыскердің жеке басының криминологиялық ерекшеліктерін оның егжей-тегжейлі психологиялық сипаттамаларын құрастыра отырып, тұтас ұсыну қалыптасты;

– иммиграция мен жасөспірім және ересек жастағы құқық бұзушылық құрбандары арасындағы әлеуетті байланыс талданды;

– мигранттар қылмысына қарсы жалпы әлеуметтік шаралар ұсынылды;

– көші – қон саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты іске асыруға, көші - қон процестерін басқару жүйесін дамытуға және жетілдіруге және тиісті мемлекеттік органдардың көші-қон мәселелері жөніндегі қызметін үйлестіруге уәкілетті жеке мемлекеттік орган – Қазақстан Республикасының Көші-қон қызметі агенттігін құру қажеттілігі негізделген;

– Қазақстан Республикасының аумағында еңбек нарығындағы (негіздеме) іс-қимыл тұжырымдамасын әзірлеу қажеттілігі белгіленді. Тұжырымдамада мемлекеттік билік органдарының халықты жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру жөніндегі қызметінің негізгі бағыттары мен басымдықтары айқындалады;

– статистиканың толықтығын қамтамасыз ету және есепке алу мақсатында қылмыстық және сот статистикасында, ішкі істер (полиция) органдарының статистикасында қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын азаматтардың санаттарына: «ҚР азаматы», «ТМД азаматы», «шетел азаматы», қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын азаматтардың мынадай санаттарын қосу ұсынылды:

1) «босқын»;

2) «қоныс аударушы-қандас»;

3) «азаматтығы жоқ адам».

жетілдірілді:

– мигранттардың қылмысы проблемасының генезисін жариялау, соның нәтижесінде мигранттардың заңсыз мінез-құлқын тудыратын экономикалық себептердің басымдығын белгілеу;

– мегаполистерде мигранттардың қылмыстарын жасаудың уақытша ерекшеліктерін, атап айтқанда мигранттар жасаған қылмыстардың сипаты мен санына әсер ететін ерекшеліктерді нақтылау мәселесі бойынша ғылыми ұстанымдар;

– Қазақстан Республикасында көшіп-қонушыларды есепке алу және бақылау жүйесі бойынша ұсыныстарды нақтылау.

одан әрі дамыды:

– көші-қон саясаты саласындағы халықаралық ынтымақтастық шараларын кеңейту және нығайту;

– ҚР мегаполистерінде мигранттардың қылмысына қарсы іс-қимыл жасауға бағытталған арнайы-криминологиялық шаралар кешенін қалыптастыру;

– мигранттардың жеке қылмыстық мінез-құлқының алдын алуға бағытталған іс-шаралар тізбесін жүйелеу.

Алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы-авторлық әзірлемелер негізінде теориялық және практикалық ережелер, тұжырымдар мен ұсыныстар тұжырымдалады және оларды қолдануға болады:

– *заңнамалық қызметте* – көші-қон қызметі саласындағы нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу үшін (Әзірбайжан Республикасы мен Қазақстан Республикасының НҚА);

– *білім беру қызметінде* – «Қылмыстық құқық және криминология» оқу пәнін оқыту кезінде, құқық қорғау органдарының жоғары оқу орындарында тергеушілердің біліктілігін арттыру курстарында;

– *құқық қолдану қызметінде* – көші-қон құқық бұзушылықтарының есебі мен статистикасын жетілдіру, көші-қон заңнамасын қолдану саласындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайту және дамыту үшін.

Барлық тұжырымдар мен ұсыныстар зерттеу тақырыбы бойынша нормативтік, теориялық-құқықтық, статистикалық материалдар мен жарияланымдарды кеңінен қолдану нәтижесінде алынды.

Диссертацияның ғылыми нәтижелері мен тұжырымдары негізділікпен, қисындылықпен және сенімділікпен, сондай-ақ жүйелілік пен өзара байланыстың жоғары деңгейімен сипатталады.

Диссертант алған нәтижелер ішкі бірлікпен, мазмұндағы сәйкессіздіктің болмауымен сипатталады. Диссертациялық зерттеу ішкі бірлігі бар логикалық аяқталған ғылыми жұмыс болып табылады. Зерттеудің нақты тұжырымдалған мақсаты мен міндеттері қорғауға ұсынылған негізгі ережелер түрінде ұсынылған диссертацияның әрбір бөлімінде дәйекті теориялық және әдістемелік шешімін тапты.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу.

Көшіп-қонушылар қылмысының сандық көрсеткіштерін, оның ішінде көшіп-қонушылар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жай-күйін, деңгейі мен серпінін жүйелі және мұқият зерделеу оның сапалық көрсеткіштерін, атап айтқанда, ұзақ уақыт бойы (2016 жылдан 2020 жылға дейін) қылмыстардың құрылымы мен сипатын бағалаумен жиынтықта Қазақстандағы осы қауіпті қоғамдық құбылыстың салыстырмалы түрде толық криминологиялық бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Мигранттардың қылмысы сияқты әлеуметтік құбылыс Қазақстандағы жалпы қылмыспен салыстырғанда сандық жағынан салыстырмалы түрде аз көрсеткіштермен сипатталады, тұтастай алғанда, жергілікті, ошақтық сипатқа

ие, елдің экономикалық дамыған және серпінді өңірлерінде, сондай-ақ оның оңтүстік бөлігінде және шекара маңындағы аймақтарда неғұрлым айқын көрінеді. Бұл аймақтарда мигранттардың едәуір санының жиналуы олардағы қылмыстық жағдайдың шиеленісуіне әкеліп соғады, этносаралық шиеленістің өсу мүмкіндігіне ықпал етеді және ұлттық қауіпсіздікке ықтимал қауіп төндіреді.

Көшіп-қонушылар қылмысына жүргізілген криминологиялық талдауды ескере отырып, Қазақстанның нақты жағдайларын ескере отырып, көшіп-қонушы қылмыскерлердің сипаттамалық белгілерінің егжей-тегжейлі көрінісі ұсынылды, олар үшін неғұрлым тән болып табылады:

- *жалпы таралу* – яғни, қылмыстық ұлттық статистикада салыстырмалы түрде аз үлеспен, кідірістің ықтимал жоғары дәрежесімен тұрақты болуы;

- Қазақстанның елордалық қалаларына және басқа да шаруашылық және кәсіпкерлік қызмет орындарына дәстүрлі тартылуымен көші-қон қылмысының *таралуының географиялық жергілікті сипаты*;

- *Қоғамдық қауіптің артуы, атап айтқанда:*

- жасалған қылмыстардың ауырлық санаттары бойынша оны бөлудің салыстырмалы тұрақтылығы;

- шетелдік мигранттар жасаған ауыр қылмыстардың үлес салмағы Қазақстан азаматтарының қылмыс құрылымындағы ұқсас қылмыстардың үлес салмағынан асады;

- басқару тәртібіне қарсы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша айтарлықтай сандық көрсеткіштер (ҚР ҚК 16-тарауы) және т. б.;

- *мигранттар қылмысының мотивациялық сипаттамасы:*

- мигранттар жасаған қылмыстардың мотивациялық сипаттамаларын саралау жүзеге асырылды;

- «мигранттар қылмысының өзге сыртқы факторлары» бағасы берілді;

- мигранттар қылмысының ішкі сипаттамаларының өзгеруі туралы мәселе зерттелді.

Қазақстанның нақты жағдайларын ескере отырып, мигрант-қылмыскерлердің мінез-құлық белгілерінің толық суреті берілген.

Мигрант қылмыскер тұлғасының психологиялық сипаттамасы ұсынылады, атап айтқанда:

- көшіп-қонушы қылмыскердің жеке басын криминологиялық зерттеу қажеттілігі туралы тезис оның басқа қылмыс субъектілерінен оның қажеттілік-уәждемелік саласының, сананың құндылық-нормативтік сипаттамасының, болу елінің қоғамдық қоғамындағы, яғни Қазақстандағы әлеуметтік ұстанымы мен мәртебесінің айтарлықтай ерекшеленуіне байланысты өзектендірілді;

- мигранттардың өмірлік жағдайларға бейімделуін қиындататын психологиялық кедергілердің болуы, әлеуметтік бейімделудің нашарлығы көрсетіледі;

- мигранттардың психологиялық ерекшеліктері ықтимал қауіпті орта, қоғамдық тәртіпті бұзу көзі және этникалық топтардың қылмыстық іс-әрекеті үшін тамаша негіз ретінде қарастырылады.

Мигрант қылмыскерлердің зерттелген сипаттамалық ерекшеліктері, олардың психологиялық сипаттамалары мигрант қылмыскердің жеке басын, оның психологиялық ерекшеліктерін жан-жақты зерттеудің қажеттілігі мен маңыздылығын дәлелдейді, оның түпкі мақсаты мигранттар арасында алдын-алу жұмыстарын жүргізу, көші – қон процестерімен қатар жүретін қоғамдық, әлеуметтік және экономикалық қатынастардың криминализациясына кедергі жасау және біріктіруші нәтиже ретінде – мигранттар қылмысына қарсы іс-қимыл жасау көші-қон ортасының қылмыстық әлеуетін төмендету болып табылады.

Алынған ғылыми нәтижелерге мынадай екі рәсімді жүзеге асыру барысында қол жеткізілді: 1) Осы практикалық міндетті – алдын алу мен болдырмауды шешу үшін қандай ғылыми білім қажет екенін анықтау; 2) бұл білімнің қылмыстық – құқықтық ғылымда бар-жоғын анықтау.

Алынған ғылыми нәтижелердің сенімділігі мигранттардың қылмысына қарсы іс-қимыл бойынша криминологиялық шараларды зерттеу әдістері мен әдіснамасын барабар таңдаумен қамтамасыз етілген.

Ғылымды дамыту бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі.

Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалау қоғамдық тәртіпті сақтау және қылмысқа қарсы күрес міндеттерін шешу мақсатында жүргізілетін сот-құқықтық реформаның маңызды бағыттары болып табылады.

Сонымен қатар, қылмысқа қарсы іс-қимыл тетіктерін жетілдіру проблемасы бүгінгі күні өзекті болып қалуда. Қазақстандағы криминогендік жағдайдың күрделенуі жағдайында диссертанттың мигранттар қылмысына қарсы іс-қимылдың криминологиялық проблемаларына байланысты бірқатар мәселелерді ғылыми зерттеуі осы саладағы басқа да зерттеулер үшін айтарлықтай үлес болып табылады.

Диссертация құқықтық базаны реформалау және сот-тергеу қызметі жағдайында оны одан әрі дамыту және жетілдіру жағдайларын анықтау мақсатында мигранттар арасындағы Қылмысқа қарсы күрестің криминологиялық мәселелерін зерттеу бойынша алғашқы ғылыми жұмыстардың бірі болып табылады. Автордың қарастырылып отырған мәселелер бойынша заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдіру жолдары ерекше назар аударуға тұрарлық. Автор өзекті теориялық, құқықтық және практикалық мәселелерді жан-жақты салыстырмалы зерттеу жүргізді.

Қылмыстық-құқықтық ғылымда мигранттар қылмысына қарсы тұрудың криминологиялық мәселелері бойынша іргелі жұмыстар жоқ. Әдебиеттерді талдау мигранттардың қылмыстарына қарсы тұрудың криминологиялық проблемаларының проблемалары бүгінгі күні ең өзекті болып қала беретінін және автор қарастырған аспектілерге сәйкес негізінен ресейлік, шетелдік ғалымдар қамтитынын сенімді түрде көрсетеді, ал ұлттық заңнаманың қазіргі проблемалары ғылыми түсінуде тиісті көрініс таппады, бұл диссертация таңдаған зерттеу тақырыбының басымдылығын растайды.

Зерттеу нәтижелері мигранттардың қылмысына қарсы тұрудың криминологиялық мәселелері туралы білімді едәуір кеңейтеді және толықтырады, автор мигранттар қылмысының алдын-алу және алдын-алу бойынша нақты ұсыныстар мен ұсыныстар жасайды.

Диссертациялық жұмыста көші-қон қылмысының негізгі ұғымдары мен категориялары ашылған, оның криминологиялық сипаттамалары мен белгілері қарастырылған, осы құбылыстың генезисі, қалыптасуы мен дамуы берілген, Қазақстан Республикасының қазіргі көші-қон заңнамасы және оны қазіргі заманғы көші-қон заңнамасына талдау жасалған.

Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасы («Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 29 қыркүйектегі № 602 Қаулысы. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. Дереккөз: <https://www.adilet.zan.kz>).

Докторанттың әр жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы.

Диссертацияның негізгі ережелері 11 баспа жұмысында баяндалған. Жарияланымдарда баяндалған барлық ғылыми нәтижелерді автор өз бетінше алды. Мақала – Mammadov R.E., Dzhansarayeva Rima, Assel Sharipova, Meruyert Bissenova & Kevin M. Beaver Immigration and Victimization in Adolescence and Adulthood: Findings from a Nationally Representative Sample (бірлескен авторлықта). (Иммиграция и преследование подростков и взрослых: Выводы из Национальной репрезентативной (типичные представители) выборки). Journal Victims&Offenders, (Журнал «Жертвы и правонарушители») UVAO-2020-0074, 16 стр., <https://doi.org/10.1080/15564886.2020.1835765> - авторлық ұжым құрамында дайындалды.